

Ekeby kvarn, kvarnsten

Del av artikeln *Fornlämningar i Sala* av Lars Nordmark i *Sala Hembygds- och Fornminnesförenings årsskrift 2018*:

Ekeby kvarn

Kvarnen låg intill Ekeby damm. Från gruvan rann ett vatten mot Ekeby damm. Dit fördes allt avloppsvatten genom en sprängd och grävd kanal. - - - Ekeby damm är förmodligen den äldsta konstgjorda dammen i Sala. Två vattendrag mynnar i dammen, ett från norr och ett annat från väster. Kvarnen var en mjölkvarn, som utnyttjade vattnet på dess väg till Lillån. Den fanns kvar till 1964, då tre ovarsamma gossar lekte med eld och fick kvarnen att brinna ner. Idag påminner en kvarnsten, en minnestavla och en transformatorstation om den tidigare kvarnverksamheten. Kvarnen fanns redan på 1540-talet. Den byggdes om på 1750-talet.

Ur *Salabygdens Fornminnesförenings årsbok 1953*, P. Norberg:

Ekeby kvarn.

EKEBY OCH STENTORPS KVARNAR.

I 1543 års räkenskaper för Väsby gård anmärkes, att man detta år byggt tvenne kvarnar för gårdens behov. Det kan ju gälla Ekeby och Väsby kvarnar. Ekeby kvarn låg nedanför Långforsen. Men var, veta vi icke. Bergsfogden Olov Jonsson skrev den 16 juni 1544 till konungen, att han ville uppsätta en hytta, "där mjölkvarnen står nedanför Långfors." Kvarnen framträder åter i handlingarna 1544, 1547 och 1559, då det konstaterades, att den hade två par stenar. Men den fick omedelbart en konkurrent om vatten. Ekeby bokverk tillkom nämligen samtidigt. Det var kungens bokare vid Väsby, som 1544 flyttades till kvarnstället. Sedan hyttorna vid Sala kyrka blivit färdiga 1547, torde väl efter någon tid bokare uppförts även där, och

Ekeby "vattenhytta", som bokverket ock kallas, fick förfalla, tills Karl IX uppförde det igen omkring 1602. Det drevs sedan åtminstone till 1623, då hela Salberget bortarrenderades. I kontraktet nämnas bl. a. Ekeby bokverk och Väsby kvarn. Ekeby kvarn åter upptages icke då, ej heller vid gruvans förpaktning den 8 mars 1628. Kvarnen hade nog nedlagts senast, när bokverket återuppfördes, 1602. Även den 22 maj 1630, då arrende slöts om Ekeby bokverk, är det tyst om kvarnen. Men den bör snart efter denna tid ha uppsatts ånyo.

Enligt bergskollegii kontrakt utarrenderades "Kyllinge odalkvarn" och Sala stadskvarn den 14 november 1652 till Jöran Henriksson Grass, "vilkens sal. fader Kyllinge kvarn och han själv Sala stadskvarn av nyo funderat och uppbyggt". Sannolikt hade Grass kvarnen färdig redan 1642, ty då skrevo borgarna till regeringen och begärde den nybyggda tullkvarnen i Lilla dammen på stadens ägor till avlöning av borgmästare och råd. I Jakob Matssons kontrakt av den 11 oktober 1645 om arrenderingen av konsten får han tillåtelse att inrätta en knipphammare "i Överbo ström, där stadens kvarn förr stått", vilket också torde visa, dels att kvarnen flyttats, dels att den återuppsbyggts på annan plats. Var nedanför Långforsen vid den i en vid båge upp mot Josefsdal och ned till Ekeby damm gående naturliga avlopsströmmen den legat på 1500-talet, veta vi ej, ej heller var Grass nu uppförde den. Men sannolikt blev det på samma plats, där den ännu står.

Grass fick arrende på tre år mot 140 tunnor "gott och oförfalskat tullmjöl av bägge kvarnarna, som är Kyllinge och Ekeby". Där ha vi svart på vitt på att stadskvarnen och Ekeby kvarn äro identiska. Hälften av tullen skulle gå till gruvans gamla och förlamade. Resten delades lika mellan staden och kyrkan med hospitalet. De fattiga erhöilo således 70 tunnor, staden 35 och kyrkan 17½ samt hospitalet lika mycket.

Kvarnen vid Ekeby förekommer i stadens äldsta räkenskaper, 1654, och i en kungl. resolution från 1664, vari den också kallas stadskvarnen. Den innehades på 1650-talet av bergmästaren Krister Lilliecrona och befallningsmannen Mats Johansson såsom arrendatorer. Den sistnämnde upptages 1663 som ensam innehavare, sedan Lilliecrona flyttat. Äganderätten var omtvistad trots det ofta begagnade epitetet "stadens kvarn". Vi ha sett, att bergskollegiet bortarrenderade den, fast staden fick en viss nytta därav genom att mottaga en fjärdedel av inkomsten från de båda kvarnarna. Och den 5 oktober 1652 skrevo borgerskapet och bergsmännen och anhöllo, att "kvarnen, som ligger i staden och med våre medel vidmaktshålles, må hel och hållen härefter lyda och höra staden till", men Kyllinge kvarns ränta gå till "de förlamade och gamle, som någon skada är hänt i gruvan".

Ur *Lättläst historia om Sala* av Jan-Erik Eriksson och Bo Svärd:

Ekeby kvarn

Tre småpojkers lek med eld var orsak till att den flera hundra år gamla Ekeby kvarn vid Ekeby dammar jämnades med marken vid en brand 1964.

Gamla handlingar visade att byggnaden fanns redan år 1540 och byggdes om på 1750-talet.

En kvarnsten och minnestavla finns på platsen där kvarnen stod.

Ekeby kvarn har varit ett omtyckt motiv bland Salakonstnärerna:

Bob Asklöf, *Ekeby kvarn*, akvarell ca 1956, 21 x 29 cm
Gåva till Avlidna Salakonstnärers Sällskap

Edward Jangö, *Ekeby kvarn*, oljemålning 1934, 32 x 40 cm

Folke Östlund, *Ekeby kvarn*, akvarell 1977, 36 x 54 cm

Greta Serenus, *Ekeby kvarn*, oljemålning 22 x 27 cm

Gustaf Thorsell, *Ekeby Kvarn*, oljemålning 1932, 65 x 55 cm
Gåva till Avlidna Salakonstnärers Sällskap

Olle Eriksson, akvarell 6 oktober 1979, 34 x 24 cm
Inköpt av Avlidna Salakonstnärers Sällskap

Ragnar Andersson (Eklunda-Ragge), *Ekeby kvarn*, oljemålning, 30 x 44 cm

Sonja Olsson, akvarell omkring 1920, 29 x 39 cm

Åge Lindbeck, *Ekeby kvarn*, gouache, 33 x 25 cm